

Listova theorie ochranářská, která — jak patrně — nebyla ni-
 kterak národohospodářskou naukou na zcela nových základech
 zbudovanou, nýbrž jen časovým přetvořením a jednotným zpraco-
 váním ideí naproti Smithovu kosmopolitickému liberalismu již dříve
 vyslovených, ovládla hospodářskopolitické myšlení i praxi v konti-
 nentální Evropě¹⁾ i v Americe,²⁾ z ní brali nejostřejší zbraně jak
 theoretičtí národohospodáři, tak agitátoři pro celní ochranu průmy-
 slovou i konečně agrární.

V.

Lze však ještě i za dnešního stavu hospodářského vývoje kul-
 turních národů mluvit o uplatňování se zásady soběstačnosti?

Přes všechna usnadnění mezinárodní tržby, světové spolky
poštovní a telegrafní, konvence o mezinárodní nákladní dopravě

¹⁾ O tom, jak působily ideje Listovy na národněhospodářské hnutí let
 čtyřicátých v Uhrách, sr. Kautz, Die Entwicklung der volkswirtschaftlichen
 Ideen in Ungarn, str. 164—5, 171. Uherský překlad Listova Systému od
 Antonína Sárváryho vyšel již v roce 1843.

²⁾ V Americe Severní zejm. H. C. Carey, který počal jako horlivý stou-
 penec svobodné tržby, byl ideami Listovými a vnitřními poměry americkými
 r. 1848 přiveden na dráhu ochranného cla. Jsa nepřítelem obchodu vzdá-
 leného, při kterém dopravní náklady pohlcují velikou část hodnoty produktu,
 hlásal, že výrobce suroviny i tovaru i konečně spotřebitel mají býti co možná
 blízko sebe, plodiny zemské že tedy nemají býti vyváženy do ciziny výměnou
 za její tovar, nýbrž vedle těžby plodin mají se usazovati průmysloví zpraco-
 vatelé, aby tak nastala bezprostřední výměna mezi výrobou surovin a tovarů
 a decentralisace obyvatelstva. Přehlížeje názory Humeovy, Smithovy, Sayovy a j.
 o svobodě tržební a ochranném cle, schvaluje zejm. výrok Chevalierův o po-
 vinnosti vlády, »v každé epoše pokroku národa jednati tak, aby se tím ucho-
 pení veškerých oněch odvětví průmyslových, k jichž nabytí povaha věcí
 vůbec opravňuje, také skutečně podporovalo.« (Die Grundlagen der Social-
 wissenschaft III. 573.) Nazývá-li Bastiat celní ochranu komunismem, při kterém
 vlády celníci vydělávají k účelu rovnosti a olupování, replikuje Carey, co
 že jest jiného než-li obrovský komunismus, když angličtí kapitalisté pracují
 pro vývoz s nesmírnými ztrátami, jen aby vznikající cizí průmysl v zárodku
 potlačili, komunismus, který majetek a štěstí všech obyvatelů země vydává
 v šanc milosti vzdáleného národa. Otázka, o kterou běží při protekčních
 opatřeních, zní, má-li národ vydržovati cizí vládu, či svou vlastní. (Tamtéž
 str. 589.) Jako v pohádce z »Tisíce a jedné noci« stroskotala loď, zahaná
 proudem k magnetickému skalisku, které přitahlivostí svojí její železo vytáhlo,
 tak musí pochoditi každé společenství, které přijme nauku »laissez faire«,
 dříve než provedlo svůj vývoj průmyslový. (Tamtéž str. 592.)

železniční, mezinárodní smlouvy o patentech atd., přes všechny technické pokroky v dopravě pozemní i vodní jsme od periody, kterou by bylo lze nazvati pravým hospodářstvím světovým, ještě daleko. Nejnovější vývoj hospodářskopolitický od konce 70. let stol. 19. ukazuje nám dokonce zřejmě tendence opačné: snahu po soběstačnosti, po stejnoměrném vypěstění produktivních sil v národě, po nezávislosti na cizině, po »rozbití světového trhu« v soběstačné národní uzavřené obvody hospodářské.

Na myšlénce free tradu z polovice století 19. Ipějí v Evropě dosud jen Anglie a Nizozemí, prakticky nejsou ho daleky Norsko a Dánsko. Veliká skupina států středoevropských — Německo, Rakousko-Uhersko, Itálie, Švýcarsko a Belgie — má zmírněnou od r. 1892 ochranu celní, kdežto Rusko na východě a Francie s Portugalskem a Španělskem na západě vysokými hradbami celními jsou obehány.

Politiku protekcionistické soběstačnosti v nejbujnějším rozkvětu nalézáme v Spojených Státech Severoamerických, v Chile a Argentině, v Kanadě a Australii.¹⁾

Jak vysvětliti toto moderní ochrannářské hnutí? Dr. M. Nitzsche vykládá je z momentu jak národněpolitických, tak vojenských a finančních, tak konečně konstitučních a světohospodářských.²⁾ Politické úvahy, které byly převelikého významu při provádění svobodnotržebné soustavy na pevnině zejm. ve Francii (caesarská politika Napoleona III. za heslem levného chleba a snaha získati Anglii), v Rakousku (agrární exportní zájmy Uher, finanční tíseň), v Německu a v Itálii (kde svobodná tržba sloužila národnímu sjednocení a vyloučení Rakouska), v letech 70tých odpadly. S druhé strany veliké války let 60. a 70., nejistota politická a obrovská břemena, jaká národům ukládal ozbrojený mír, způsobily finanční tíseň, která jako v dobách merkantilismu vedla ku snaze hledati nové zdroje příjmů ve clech ochranných, a v té docházely vlády ochotné podpory u konstitučních parlamentů, které zastupovaly zpravidla stavovské zájmy výrobců agrárních a průmyslových.

¹⁾ Sr. Alfred Weber, Deutschland und der wirtschaftliche Imperialismus, Preuss. Jahrbücher 1904, str. 309 a násl.

²⁾ Die internationalen Ursachen der modernen Schutzzollbewegung, Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft 1904, str. 329 a násl.

Lze však ochranářský obrat vysvětlovati pouze těmito vnějšími příčinami? Myslíme naopak, že národové jen poměrně velmi pozdě, poměrně na dobu velice krátkou, ne všichni, namnoze ne dobrovolně a dokonce již ne v uznání obecné všelidské prospěšnosti hospodářské svobody, jak o ní mluvila škola liberální, nýbrž většinou z důvodů mimohospodářských odvrátili se od onoho starého principu soběstačnosti, který ovládal i v oboru hospodářském jednotlivé historické útvary společenské, jakmile tyto začaly uvědomovati si vůbec svoji jednotnost, ku abstraktní »svobodné« tržbě mezinárodní.

Avšak právě stupňované národní sebevědomí novodobé požaduje, aby národ dostačoval sobě ve všem, co náleží k podstatě jeho existence a prosperity, aby byl co možná samostatným a nezávislým hospodářsky jako politicky i aby tuto samostatnost v sobě vypěstil. Touto snahou veden, usiluje každý uvědomělý národ, aby rozšířil průmyslovou svoji výrobu na veškeré obory, jichž produktů potřebuje pro ukojení svých potřeb a pro které mu suroviny poskytuje vlastní příroda nebo snadný přívoz ze zemí cizích. Mohutnější výroba tuzemská vytlačuje tudíž export z domácího trhu buď vlastní svojí kvalitou, nebo pomocí ochranného cla, exportní průmysly země bývají periodicky donucovány hledati nová odbytiště pro výrobky dosavadní nebo nové druhy výrobků, ve kterých s nimi průmysl země importní zatím soutěžit nemůže, býti tudíž neustále na stráži k uhájení dosavadního odbytiště nejen naproti ostatním konkurentům trhu světového, nýbrž zejména naproti soběstačným snahám státu importního.

K tomu přičinila moderní industrialisace evropských států nový moment: Neběží dnes jen o to dostačiti sobě svými tovary, nýbrž dostačiti též potravinami svému obyvatelstvu a surovinami svému průmyslu, resp. přívoz potravin a surovin si zabezpečiti. Ani jediný ze států západo- a středoevropských nedostačuje již svojí obilní produkcí své spotřebě. Jestliže Listovi byl národ bez průmyslu jako člověk s jedinou paží agrární, vypěstily novodobé státy nadpoměrně svoji paži průmyslovou, nechavše zakrněti paži agrární, neskonale důležitější a nezbytnější.¹⁾ V Anglii ode dávna již se uvažovalo, jak zabezpečiti zemi potravu v případě války —

¹⁾ Oldenberg, Über Deutschland als Industriestaat, str. 67.

kontinentální svírka Napoleonova, s nepoměrným zdražením potravin, jež měla v zápětí, byla již o sobě dostatečným podnětem k přemýšlení.

V Německu již vládní předloha celní z r. 1879 dovozovala potřebu, aby země co možná sama se vyžívovala, jinak že by jí při zamezení přívozu obilin hrozilo vyhladovění. Zkrátka Německo chce býti i v ohledu hospodářském pánem ve vlastním domě,¹⁾ a sice v průmyslu stejně jako v zemědělství, novodobá přílišná závislost pokládá se za riskantní jak co do exportu tovarů, tak co do přívozu potravin a surovin.

Obavy projevené Oldenbergem, že by následkem nesmírného vzrůstu obyvatelstva v zemích jak průmyslových tak potravinářských i následkem poměrného zanedbávání zemědělské výroby, jakožto méně výnosné, kapitálem mohl i v normálních dobách (nehledíc tedy k občasným neúrodám) nastati poměrný nedostatek potravin, nepoměr mezi silně vzrostlou poptávkou a ne tak rychle stoupající nabídkou, byly zajisté předčasné. Zatím však na jiné straně ukázalo se, jak nebezpečnou je závislost zemí odběratelských na zemích dodavatelských.

Na bavlně. Z celkové produkce surové bavlny připadají asi dvě třetiny na Spojené Státy Severoamerické. Kdežto však r. 1860 upotřebila Unie pouze 20% své vytěžené suroviny, spotřebuje jí dnes 60%, a potrvá-li tato tendence, bude v 50—60 letech severoamerická produkce bavlny zabrána úplně průmyslem domácím. Stejně se děje i ve Východní Indii a Egyptě. Úsilí zpracovati americkou surovinu v amerických továrnách nabylo zejména utvořením trustu přádelen nebezpečného rázu. Evropský průmysl bavlnářský octl se tak před problémem, jak si zaručiti surovinu,²⁾ a v Anglii i v Německu jednaly již parlamenty o emancipaci průmyslu od americké bavlny, která dosud činí přes 80% veškeré suroviny v Evropě zpracované, a Rusko, Francie, Anglie, Německo, Belgie, Nizozemí a Itálie činí pokusy s pěstěním bavlny v koloniích jimi ovládaných.³⁾

¹⁾ Nitzsche, str. 340—1.

²⁾ Přednáška prof. Bráfa na sjezdu čes. textilníků v Hořicích 1903, srv. Obzor národohosp. 1903, str. 376.

³⁾ Srv. Textilní Obzor, ročn. II., n. v. m.

Kdo může dnes říci, že něco podobného nebude se jednou opakovati při obilínách? Je sice daleko více půdy způsobilé pro pěstění obilín, ale je také daleko větší jich spotřeba.¹⁾

A tím přicházíme k dalšímu jevu v moderním hospodářském vývoji. K plné soběstačnosti nedostačují dnes ani hranice jednotlivých států jednostranně zprůmyslověných; je tendence tvořiti státní skupiny národní, plemenné, teritoriální, které by rozdílným hospodářským rázem svých součástí byly s to, aby veškeré suroviny a pomocné látky pro průmysl co možná samy si vypěstovávaly a své výrobky průmyslové co možná samy spotřebovávaly, zkrátka co do výroby i spotřeby na cizině co možná byly nezávislé. Tedy uzavřené skupiny státní, plemena nebo díly světa.

Všechny velké národy jaly se proto nyní rozšiřovati svá území a tím i sféru svého vlivu politickohospodářského, protože jenom tak mohou si ještě nejnáze trvale zajistiti odbytiště pro své tovary a dodavatele svých surovin.²⁾

Rusko sleduje ode dávna politiku soběstačnosti, jakou mu jeho obrovské území od ledového moře až skoro ke krajům subtropickým sahající se 130 miliony obyvatelstva dovoluje a jeho průmyslová slabost, k zápasu na světovém trhu nedostatečná, vnucuje; přes obchodněpolitické připojení ke státům středoevropským od r. 1894 jest evropské Rusko obeháno vysokými hradbami celními a rozšíří je nepochybně i na své připojené země, jakmile tyto hospodářsky poněkud se povznesou.

Spojené Státy Severoamerické nejenom že ve svém obvodě ohraničují se cly bez mála prohibitivními, nýbrž hlásají dokonce heslo panamerikanismu, hospodářské soběstačnosti celého dílu světa.

Tento hospodářský »imperialismus«, jak byl nazván ve zdánlivě protivě k soběstačným snahám jednotlivých národů a států o sobě, uvnitř jejich evropských hranic státních, tluče však již i na vrata onoho státu, který byl do nedávna přímo školským příkladem ideje obchodu a hospodářství světového: Anglie, která dle známých plánů Chamberlainových chce zachrániti zbytek svého průmyslového panství za hradbou celní unie s osadami,³⁾ spojití národ

¹⁾ Srv. Oldenberg, str. 91.

²⁾ Srv. G. Adler, Die Zukunft der sozialen Frage, str. 61.

³⁾ Srv. Obzor národohosp. 1903, str. 292, 94, 486.

po celém světě rozstříklý v jediný hospodářský celek, ze strachu, aby nebyl na volném zápasu udolán konkurenty mladšími.¹⁾ Problém nacionální expanse a hospodářské moci světové zatlačil v Anglii dokonce v pozadí i samu otázku sociální.²⁾

Také Francie zajišťuje si obrovskou državou koloniální možnost budoucí hospodářské soběstačnosti.

Co byla konečně již Napoleonova kontinentální svírka jiného, než násilné sloučení evropských států v jediný soběstačný celek naproti průmyslovému a dopravnímu primátu Anglie?

Imperialistickým snahám usnadňuje se dráha zdokonalováním prostředků komunikačních a dopravních. Rusko přepjalo sibiřskou drahou celou severní Asii a vysílá nové a nové železniční větve do středu Asie. Německo, počítajíc snad do budoucna s expanzí přes Rakousko a kus Balkánu do Malé Asie a Syrii, jako se dočasně zabývalo iluzemi o zakotvení v jižní Americe, zabralo stavbu a provozování drah maloasijských a dráhy bagdadské. Anglie pracuje na železničním spojení Kap-Kairo a ve Francii ventilují od několika již let projekt dráhy od západu na východ Afriky. Severoamerická Unie zjednává svým stykům se západním břehem střední a jižní Ameriky a svými ostrovy v tichém oceáně převzetím stavby průplavu panamského, tak jako Suez zjednal Angličanům pojitko s jejich koloniemi východoasijskými. Železnice jihoseveroamerická patří tam rovněž k dávným projektům stoupenců doktriny Monroeovy. Konečně i severní i jižní Amerika, každá o sobě, jsou s dostatek velikými objekty tendencí autarkických.

Státy střeoevropské, které buď imperialistickou expanzí neprováděly (Rakousko, Itálie, Švýcarsko, i konečně Norsko a Švédsko) nebo mají koloniální území menší, roztroušená nebo ohrožená (Německo, Belgie, Holland) a které nemají vůbec blízkých krajů invase kapitálové a pracovní schopných a potřebných, jako je má Rusko a Spojené Státy, ocitají se před faktem, že budou časem odkázány na odbyt v územích, která ani jejich panství ani jejich vlivu podléhati nebudou, na »trh světový«, »hospodářství světové«.³⁾

¹⁾ Weber, Deutschland u. der wirtsch. Imperialismus, str. 322.

²⁾ Adler, Die Zukunft der sozialen Frage, str. 71, 73.

³⁾ Weber, Deutschland und der wirtschaftl. Imperialismus, str. 304.

Naproti velikým imperiím, za heslem soběstačnosti jdoucím, budou jednotlivé tyto státy o sobě malé jak územím, tak zejména počtem obyvatelstva.¹⁾ Odtud snahy čeliti zvláště »americkému nebezpečí«²⁾ celním a hospodářským spolkem států středoevropských, jak je hlavně podněcuje Julius Wolf, dosud sice se zdarem nevalným, s nepochybným však asi úspěchem v budoucnosti.

Uvnitř státního obvodu clem chráněného pracuje se pak jako za dob merkantilismu k povznesení průmyslu, zemědělství i dopravy i pozitivně. Novým nebo nedostatečně zastoupeným odvětvím průmyslovým poskytují se sľobody nebo úlevy daňové a poplatkové, zejm. zaváží-li se noví podnikatelé, že odeberou v tuzemsku všechny suroviny a všechno zařízení, pokud možná, dále poskytuje se bezcelný dovoz a levné dovozní sazby pro stroje vyráběné v cizině, stavební materiály a suroviny, t. zv. zušlechťovací řízení, t. j. bezcelný dovoz surovin nebo polotovarů s podmínkou, že tovary z nich vyrobené budou opět vyvezeny, a pod. V tomto směru lze uvésti zejm. zákony na podporu průmyslu v Uhrách, Rumunsku, Bulharsku a Srbsku, premie na pěstování hedbávnictví, lnu a konopí a přádelnictví hedbávi ve Francii, pověstné cukerní premie, restituce daňové a skryté v nich vývozní premie, zvláště levné tarify železniční na vývoz tovarů, premie na stavbu lodí a provozování plavby námořní, stavbu pasivních vodních drah vnitrozemských v zájmu levné dopravy atd.²⁾

I když by pak přes hradby ochranných cel cizozemská výroba zvítěziti mohla nad tuzemskou ve vlastním jejím obvodě, moderní státy i jinými prostředky hledí obmeziti cizozemskou soutěž.

Jsou to celní vexace, certifikáty o původu zboží, zdravotní a veterinářské předpisy, daně z obchodního cestování, tarifní politika, která stanovením zvláště levných sazeb pro určité relace cizine nepřístupné obchází všechny kautely smluv obchodních, předpisy

¹⁾ Absolutní nepoměr mezi počtem obyvatelstva států »staré«²⁾ a »nové«²⁾ kultury, které jsou rovněž státy skrovného resp. rozsáhlého teritoria, vývojem vzrůstá; v roce 1800 měla obyvatelstva Anglie 16·23, Francie 29·31, Německo 24·15, Rakousko 24·3, Rusko 38·33 milionů — roku 1903 Anglie 41·72, Francie 38·94, Rakousko-Uhersko s Bosnou 47·14, Německo 56·37, Rusko 105·58 milionů.

²⁾ Sr. i Staatliche Begünstigungen der Produktion, Das Handels-Museum, 1904, čís. 16.

o povinném označování zboží jakožto cizozemského a jiné prostředky, s rostoucí rafinovaností vynalézané.

Komu se bezpodmínečně ukládá hleděti k tuzemské výrobě, jsou veřejní činitelé a soukromé podniky, státem subvencované nebo co do výnosu garantované. Rozsah těchto veřejných dodávek stoupá se šířením se působnosti státu i svazků samosprávných; na př. u státu strava a zásobování vojska, výstroj a výzbroj, stavby a stroje lodní, stavby a zařízení vojenských a úředních budov, cest pozemních a vodních, říční regulace, věcné potřeby železnic, pošt a telegrafu, lodi subvencovaných společností plavebních atd., u zemí a obcí věcné potřeby nemocnic, porodnic, chorobinců a j. humanitních ústavů, zemské a obecní dráhy, obecní plynárny, elektrárny, jatky, vodovody, silnice a mosty a pod.

Zákonodárství nebo správa vylučují proto velmi často vůbec zahraniční uchazeče při soutěžích k dodávkám veřejným. Tak na př. dle investičního zákona z 6. června 1901 č. 63 ř. z. při stavbě drah alpských a dle vodocestného zákona ze dne 11. června 1901 č. 66 ř. z. při stavbě průplavů a splavňování řek má se dáti přednost tuzemskému průmyslu i tuzemským silám pracovním. V Uhrách bylo již výnosy Barossovými z r. 1887 a násl. státním úřadům stavebním, železničním (státním i soukromým) a obcím uloženo, aby při objednávkách hleděly jen k továrnám domácím — za cizinu pokládá se tu, jak známo, i Předlitavsko — a od té doby plno je státních výnosů, jimiž se má domácí trh a zvláště veřejné dodávky zabezpečiti domácí výrobě, i kdyby cizozemská soutěž přes všechny závory celní a tarifní opatření přec ještě dodávati chtěla levněji, než málo vyspělý průmysl domácí. Připomeňme zde i nejnovější akcentování požadavku, aby dodávky vojenské byly zadávány uherským podnikatelům při nejmenším dle poměru uherské kvoty na společné účely.

Po příkladě uherském měla se též u nás přednost tuzemské výroby, »pokud se hodnotou a cenou vyrovná výrobkům cizím,« před cizozemskou při uhrazování všech potřeb státních, zemských a obecních úřadů a ústavů zabezpečiti zákonem, jehož osnovy vláda v r. 1900 a opětně v r. 1901 předložila, a když zákon neuskutečněn, působila vláda ve smyslu protekce tuzemské výroby průmyslové i na veškeré činitele samosprávné, upozorňujíc zvláště

ještě při kalkulacích cen na potřebu zřetele »k obtížnějším výrobním podmínkám v tuzemsku.«

Tato protekce domácí výroby hledí se uplatnit i uvnitř jednotlivého státu od země k zemi, od místa k místu. Požaduje se na př., aby dodávky poštovní, železniční, nemocniční atd. zadávaly se především uchazečům z obvodu těchto úřadů a ústavů, i soukromí hospodáři bývají donucováni, ukojovati své potřeby co možná u těch, pro jichž potřebu opět oni sami výdělkově jsou činní, opatřovati si z místní solidarity u místního obchodníka nebo výrobce to, co by snad lépe a levněji obdrželi jinde. Jako místní, účinkují silně i motivy solidarity národní: Poláci a Dánové v Prusku, Poláci v Haliči, Uhři — i národ, ne pouze stát — naproti výrobkům předlitavským.

Nejen cizí podnikatelský kapitál, i cizozemské pracovní síly vítány bývají jen potud, pokud absolutně nelze vystačiti se silami domácími; vykonavše svůj úkol, jímž bývá často i pouze výcvik domácího dělnictva v nové technice výrobní, vracejí se, vlastně bývají — nezřídká brutálně (rakouští a ruští dělníci z Pruska) — vraceni svému státu domácímu. Národohospodáři a sociologové vůbec nevidí rádi zvláště přistěhovávání se dělnictva s nižší mírou životní a s nižšími nároky mezdními, poněvadž se tím snižuje životní míra domácího lidu, »výše než stanovisko kramáře staví životní míru svého národa«, pravil o tom pěkně prof. Bráf.¹⁾

Lze konečně mluvit i o tendenci soběstačnosti či solidarity i při — tak mezinárodním — kapitále peněžním. Státní dluhopisy, obligace i akcie bank, železnic, dolů atd., které při kapitálové slabosti země dostaly se při své emisi do rukou ciziny, vracejí se, třeba za vyšších kursů, s rostoucím blahobytem do rukou kapitalistů země emisní.

A výsledek všech těchto soběstačných tendencí? Sombart resumuje: »Kulturní národové . . . jsou dnes (v poměru k svému celkovému hospodářství) nikoli podstatně více, nýbrž spíše méně spjati vzájemnými styky tržebními. Jednotlivé národní hospodářství není dnes více, nýbrž spíše méně vtaženo v trh světový, nežli před sto lety. Při nejmenším . . . je klamno domnívati se, že mezinárodní

¹⁾ Přednáška o českých problémech národohosp. z 18. listopadu 1900.

styků tržební nabývají poměrně rostoucího významu pro moderní hospodářství národní. Opak jest pravdou.«¹⁾

VI.

Přes všechny pokroky mezinárodní dopravy a tržby zásada soběstačnosti uplatňuje se tedy naproti »hospodářství světovému«, nacionalism hospodářský naproti hospodářskému kosmopolitismu. Národ jakožto jednotka hospodářská dochází vždy většího významu v moderním vývoji hospodářském, hospodářské práci ukládá se vždy zřejměji též poslání národní, právě moderní doba staví — často brutálně — hospodaření ve službu nacionalismu.

Menger má sice za to, že vzrůst hnutí socialistického v chudších vrstvách obyvatelstva, jimž prospěchy jejich vnucují směr mezinárodní, patriotickému vojenskému státu protivný, které však přes to krátkozrakým militarismem vždy hromadněji jsou přibírány ke službě vojenské, povede ke konečnému vítězství lidového státu pracovního, ekonomického státu světového, a dokládá se při tom rozhodnou antipatií proti národním a státním rozdílům, která je tradicí socialismu.²⁾ S druhé strany však opět *Adler* ukazuje na pokračující nacionalisování dělnictva, na to, jak v Anglii cvičené dělnictvo velkopřemyslové podporuje ruku v ruce s podnikateli moderní národně-hospodářskou expansní politiku anglickou a jak podobné tendence prorážejí si dráhu i v Německu.³⁾ Ani zde tedy nacionalism není leda na postupu.

Tím je dáno i hledisko pro posuzování našich národně emancipačních snah hospodářských. Nejsou leč projevem téhož ducha soběstačnosti, který ovládal hospodářský vývoj všech národů, všeho lidstva v nejrůznějších jeho organisacích společenských. Vždyť hospodářství není samo sobě účelem, nýbrž jen prostředkem k vyšším účelům člověka a národa, jimž bylo vždy podřizováno. Toto podřizování ekonomismu ve prospěch vyšších úkolů národních provádějí národové »politici«, t. j. ve státy organisovaní, především svojí hospodářskou politikou státní, nejenom tržební, nýbrž i průmyslovou, dopravní, zvláště tarifní atd.

¹⁾ Die deutsche Volkswirtschaft, str. 428.

²⁾ Ant. Menger, Neue Staatslehre, 2. vyd., Jena 1904, str. 36—42.

³⁾ Georg Adler, Die Zukunft der sozialen Frage, Jena 1901, str. 63 a násl., 73.